Romano džaniben – ňilaj 2006
Časopis romistických studií

Amaro pajtrin Romano džaniben avel avri paľikerindos
la Kulturakere Ministerstvoske andre Čechiko Republika.

Kado lil kerďilas anda kodo, hoď i Filozoficko fakulta andi Karloski univerzita
rodelas informaciji paj Rrom taj kamelas te del le anglal ávere žejnenge.

Kadi keňva sas poťindi anda programo, savo kamel te vezetij e Rromen
andej lenge rromane sokáša. I Praha kado programo phuterdas ando berš 2006

Vaš kado numeros amen diňa love e organizacija Next Page.
Amen savore džene la ašaras, hoj kamel te hazdel opre the te barvaľarel
e romaňi čhib the e romaňi literatura.
O Next Page resel love khatar o Open Society Institute Peštate.

Anda peske louve das ame i nadacija Arbor Vitae

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Toto číslo je výstup z výzkumného záměru č. 206809
realizovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Publikace byla financována hlavním městem Prahou z Celoměstských programů
na podporu aktivit národnostních menšin a integrujících se cizinců na území hl. m. Prahy
pro rok 2006

Tato publikace vyšla v rámci projektu "Podpora vydávání v romštině" za laskavého přispění
nadace Next Page, financována organizací Open Society Institute v Budapešti.

Projekt je financován za finanční podpory Nadace Arbor Vitae

Karolína Ryvolová

— Milena Hübschmannová o sobě

Následující rozhovor je kompilací z několika rozhovorů, které s Milenou Hübschmannovou vedly Karolína Ryvolová pro týdeník Respekt (11/2004), Lada Viková pro Bulletin MRK (11/2004) a Simona Holecová, redaktorka MFDnes v roce 2001 (MFDnes, 12.5.2001), při příležitosti otevření vůbec prvního stánku s romskou a romistickou literaturou na veletrhu Svět knihy 2001. Úryvky z jednotlivých rozhovorů pro RDž vybrala a do konečné podoby sestavila Karolína Ryvolová (studium romistiky v letech 1996–2003) .

Milena sama by dlouho váhala, než by se k některým níže probraným tématům vyjádřila písemně. Svá tvrzení by samozřejmě blíže rozvedla a důkladně odůvodnila. Letmý charakter některých pasáží však vyrovnává možnost širšího vhledu do názorového světa naší přední romistky, který by nám jinak zůstal v této podobě skrytý.

Jak vzpomínáte na dětství?
Strašně ráda jsem byla u dědečka a u babičky, protože u nich panovala atmosféra vzájemného pochopení a lásky; babička třeba hrála na piáno a dědeček ji k tomu doprovázel na housle. Zdánlivě byli ze staré školy, kdy je žena jakoby muži podřízená, ale ve skutečnosti byla babička vynikající diplomat, takže nakonec si pak stejně dělala, co chtěla.

Moje maminka už patřila k takové té emancipovanější generaci, pořád něco po tatínkovi vyžadovala, a tím vyvolávala konflikty. Nebyla už holt takový diplomat. Až teprve teď ovšem oceňuji, jak nás dobře vychovala tím, jak byla přísná.

Jaké měli Vaši rodiče vzdělání a profesi?
Tatínek byl advokát. Na začátku války, když mi bylo šest, ho internovali z politických důvodů, a pak znovu, když mi bylo devět. Mamince jsme zůstali na krku tři: já, o dva a půl roku mladší sestra, a malinký bráška, mazlíček Toníček. Jako právník tatínek znovu pracoval až ke sklonku života. Maminka pracovala v Motokovu jako cizojazyčná korespondentka. Po studiích

Životopis doc. Mileny Hübschmannové, CSc.

- narozena 10. 6. 1933 v Praze
- maturovala v r. 1951 na anglickém gymnáziu H. Fasta v Praze
- 1951–1956 studovala hindštinu, urdštinu a bengálštinu na FF UK v Praze. Tématem diplomové práce byla „Asie se probudila (rozbor poemy Aliho Jafriho)"
- od r. 1953 zájem o romštinu a romskou kulturu
- v prosinci 1956 nastoupila do Čs. rozhlasu jako redaktorka v HRLD (hlavní redakce literární a divadelní)
- v r. 1959 podnikla první cestu do Indie
- v r. 1963 se jí narodila dcera Tereza (vnoučata v letech 1982, 1985, 1999)
- ve školním roce 1968/69 učitelkou mateřské školy v romské osadě v Rakúsích
- v letech 1969–1973 předsedkyní společensko-vědní komise ve Svazu Cikánů-Romů
- 1968–1974 pracovala v Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV,
- 1974–1975 na Pedagogické fakultě UK Praha
- r. 1978 přijala za svého duchovního učitele Paramhanse Svámího Mahéšváranandu, jehož jógu v denním životě přijala za svou životní cestu
- 1975–1982 bez stálého zaměstnání (pro nesouhlas s asimilační politikou uplatňovanou vůči Romům), externí výuka romštiny a hindštiny na Jazykové škole v Praze
- 1982–1991 zaměstnána jako vyučující romštiny a hindštiny na Jazykové škole
- od 1991 vyučující romštiny a romistiky na FF UK v Praze v rámci Indologického ústavu (1991–1997 také výuka četby urdských textů)
- od 1994 souběžně šéfredaktorkou časopisu romistických studií *Romano džaniben*
- 1995 získala titul CSc.
- v posledních letech života – členkou týmu Státního pedagogického ústavu v Bratislavě (příprava osnov i pedagogů pro výuku romského jazyka na Slovensku)
- r. 2000 se habilitovala – tématem habilitační práce byly *Romistické studie II*
- 1994 jí byla udělena *Chartou 77 Cena Františka Kriegla*
- v r. 1998 získala 2 diplomy udělené předsedou ROI – JUDr. E. Ščukou, za prosazování programu ROI v oblasti vzdělávání a romské kultury
- v r. 2000 – oceněna Děkovnou plaketou za *„Outstanding contribution to the Romani nation"* na V. mezinárodním kongresu *International Romani Union* (IRU) v Praze
- r. 2002 jí byla udělena prezidentem Václavem Havlem medaile *Za zásluhy III. stupně*
- r. 2003 medaile *Za zásluhy I. stupně* od Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy za „významný podíl na uchování a rozvoj romského jazyka a romské kultury"
- zemřela 8. 9. 2005 při autonehodě v Jihoafrické republice
- 28. 9. 2006 – slavnostní předání Pamětní medaile svatého Václava pražským arcibiskupem Miloslavem kardinálem Vlkem

Milena Hübschmannová (vpravo)
s mladšími sourozenci, okolo r. 1940
| archiv Mileny Hübschmannové |

jsem dostala umístěnku na ministerstvo zahraničí v Indii, což byl můj sen, ale kvůli tatínkově „buržoaznímu" původu mě tam nepustili.

Co jste dělala, když Vás do Indie nepustili?
Tenkrát se dalo pracovat jenom na umístěnku a já tím pádem zůstala viset ve vzduchu. Vždycky ale existovali stateční lidé, kteří kašlali na příkazy. Moje kamarádka z rozhlasu navrhla příslušným orgánům, že se za mě zaručí, a oni to schválili. V literární redakci jsem se pak snažila propagovat indickou literaturu, romskou slovesnost, a pořady o Romech vůbec.

Jak dlouho jste tam byla?
Jak se to vezme. S přestávkami 11 let, ale mezitím jsem byla v Indii, Austrálii a Libyi, narodila se mi dcera a onemocněla jsem tuberkulózou. A taky jsem tři čtvrtě roku pracovala na šachtě. Takže nakonec jen asi 5 let.

Jak jste se dostala na šachtu?
Šla jsem tam dobrovolně, to už jsem byla v redakci *Aktuality, zajímavosti*. Štvalo mě to tam, byla to hrozně povrchní práce. Jeli jsme do nějakého závodu, půl hodiny jsme mluvili s ředitelem, a pak jsme o tom měli napsat. Říkala jsem si: „Já musím poznat život." Tak jsem šla pracovat jako dělnice u pásu do povrchového dolu *Šverma* v Mostě. Hrozně se mi tam líbilo.

Odnesla jsem si odtamtud zkušenost, která se měla stát symbolem mého života. Uhlí jezdilo na soustavě krátkých pásů, každý další níž, než ten předchozí. Když se jeden pás zastavil a než všechno stihli vypnout, udělal se závaly – nedozírná hromada uhlí. V tu chvíli nastoupily ženské s lopatama a to uhlí nahazovaly zpátky na pás. A mně připadá, že můj život je jeden závaly za druhým, že se mi vrší povinnosti, a já je tou lopatou pomaličku odhazuju na pás, a další závaly se udělá dřív, než stihnu odklidit ten předešlý. Zaplať pánbůh mám svoje studenty, kteří zcela kompetentně dělají to, co já bych dělala moc ráda, ale nemám na to čas. A tím mi pomáhají tu mou hromadu odklidit.

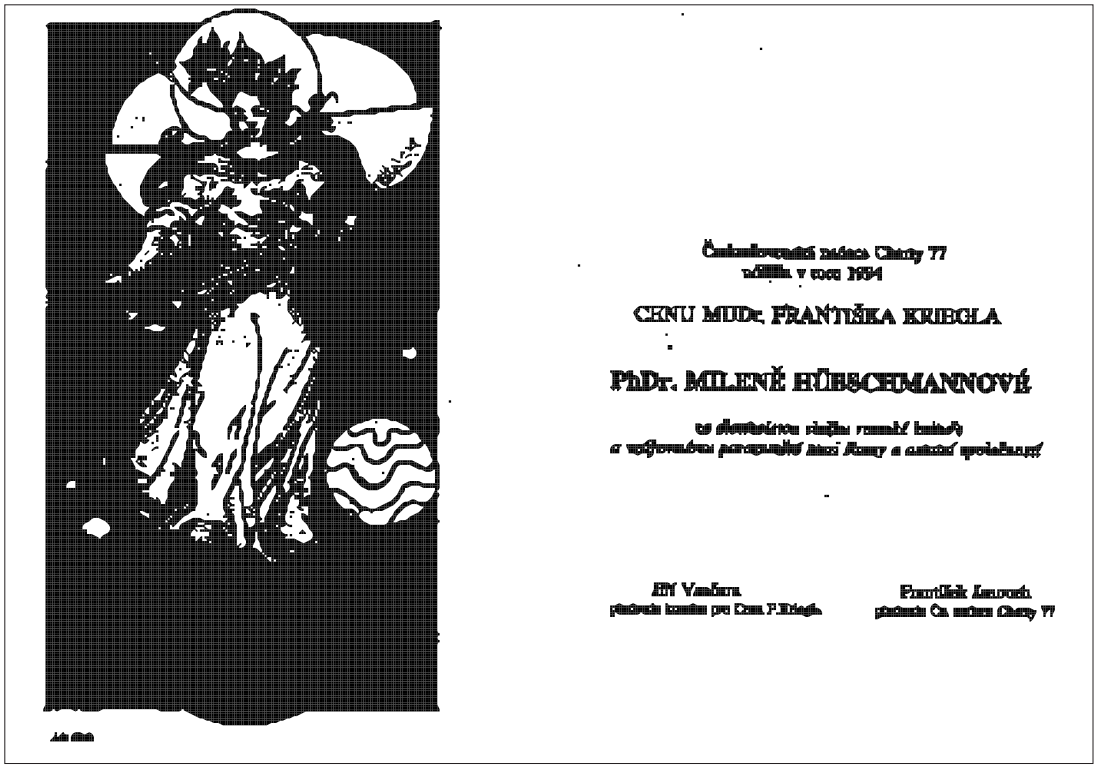

Měla Vám Vaše rodina oddanost Romům někdy za zlé?
A víte, že ne? Když na to dneska vzpomínám, moji rodiče byli vlastně skvělí. Jenom když jsem jezdila stopem, tak o mě měli strach. Nejlepší byla moje babička z tatínkovy strany. Ona hrozně špatně chodila a jednou za mnou přišla a povídá: „Milenko, vem mě někdy za těma Cikánama na východní Slovensko!“ A já jsem jí říkala: „Babičko, dyť ty nemůžeš chodit, a já jezdim stopem.“ A ona na to: „No, to nevadí, já bych se s tebou svezla.“

A co dcera Terezka, jak ta se s Vaší vášní vyrovnávala?
Často to nebylo jednoduché. Když byla malá, byla jsem nešťastná, že se jí nevěnuju, pokud jsem byla v práci, a když jsem byla s ní, stresovalo mě, že nestíhám práci.

Vzpomínám si na takový zážitek, který mi, abych tak řekla, odborně velice pomohl. Bylo to v Rakúsích u Kežmaroku, kde jsem asi pět měsíců vedla improvizovanou romskou školku. Terezku jsem tam vodila s sebou – bylo jí tak pět let – a děti k ní byly strašně hodné. Jenomže pochopitelně: já jsem mluvila romsky, a ony taky mluvily romsky. A jednou se Terezka dala do strašného pláče a já se jí ptala: „Co se ti děje?“ Myslela jsem, že je nemocná, nebo pánbůh

Krakov, 2004 | foto Antonin Hübschmann ||

ví co. A ona jenom říká: „Já nerozumím!“ A já si představuji, jak se asi musí cítit romské dítě, které se dostane do české nebo slovenské školy, neumí pořádně jazyk, nerozumí, navíc ty neromské děti k němu nejsou tak hodné jako byly romské děti k Terezce. Jak se to dítě musí cítit? Hrozně! Já pak dala Terezku do slovenské školky. V poledne jsem si ji vždycky vyzvedla a vodila ji s sebou.

Kde žijí Vaši sourozenci a proč Vy tam nejste s nimi?
Oba dva žijí v Kanadě, sestra v Ottawě, brácha v Torontu. Brácha byl nejdřív v Austrálii a já jsem ho tam jela v šedesátém devátém navštívit. A proč jsem tam nezůstala, když mi tenkrát nabízeli post na univerzitě? Nemusíte mi věřit, ale do značné míry jsem se vrátila kvůli Romům. Táta by byl chtěl emigrovat a máma už v té době jako penzistka trávila rok tady a rok v Kanadě u sestry. A co se týče mých sourozenců volbou, nejbližších romských přátel, ti jsou na Novém Zélandu, v Belgii, v Anglii a v Kanadě.

Jak jste prožívala odchod Margity Reiznerové a dalších romských přátel?
Odchod každého jsem skoro obrečela. Ale chápu to a nezazlívám jim to. Někde se píše, že to je ekonomická migrace, ale to je jenom půlka pravdy. Neodcházejí za vidinou velkého blahobytu, ale za svobodou, do zemí, kde nejsou vystavení opovržlivým pohledům. Mezi svými přáteli neznám nikoho, kdo by neměl zkušenosti s diskriminací.

Jaký druh diskriminace máte na mysli?
Například moji přátelé Demeterovi, ti byli obchodnicky nesmírně schopní a přitom poctiví. U Neratovic měli přepychový dům, kam se na ně kdo hrabal. Jenomže celá rodina kromě Heleny byla hrozně černá. Měli čtyři kluky, černé po tátovi Bertinovi, a museli je doprovázet do školy v Neratovicích, protože na ně věčně někdo pokřikoval a kolikrát je i honili skini. A tak odešli a já se jim vůbec nedivím.

A nebo co se stalo dvěma dcerám Ilony Ferkové. Jedna byla světlejší, druhá tmavší, a šly spolu tancovat na disko. Bílou sestru tam pustili a černou ne. A bílá říká: „Dyť je to moje sestra!“ Stejně tam tu tmavou nepustili…

Jak si komunisté dokázali obhájit asimilační politiku?
Každá vládní forma, která může direktivně rozhodovat, má snahu se opřít o vědu. Komunisti vyhlásili politiku asimilace, protože jednak zapadala do koncepce totalitarismu, tedy smazávala rozdíly, jednak byla zdánlivě finančně nenáročná. Opřeli se přitom mimo jiné o práci lingvisty Jiřího Lípy, který výborně popsal jeden dialekt, ale jeho sociologické vývody byly na pováženou. Například uváděl, že mluvčí jednotlivých dialektů si navzájem nerozumějí a dávají přednost komunikovat v jazyce prostředí, a že romština nemá šanci stát se literárním jazykem. Bohužel to není ani dnes ojedinělý postoj.

Odkud takové názory slýcháte?
V Čechách působí skupina kulturologů, kteří operují strukturně dobře zvládnutými teoriemi, které se ale nezakládají na skutečnosti. Každý z nich strávil nějakou dobu v jedné osadě, aniž znal jazyk, a na základě svých zkušeností teď kolektivně tvrdí, že Romové se nemohou stát národem. Velice autoritativně a agresivně si osobují právo předpisovat, co Romové mohou a nemohou. Znalost jazyka je přitom prvním požadavkem postulovaným zakladateli kulturní antropologie; tím, že neznali jazyk, eliminovali ve svém výzkumu jednu ohromně důležitou vrstvu nadrodových, nadpersonálních vztahů, které tady jsou a fungují.

O jaké nadrodové vztahy se jedná?
Při pobytu v jedné osadě zjistili, že mezi rody *žuže Roma*, čistých Romů, a rody *degešů* panují antagonistické vztahy. Z toho vyvodili, že se Romové nemohou stát národem. Mezi jednotlivými rody skutečně často panuje tradiční nesnášenlivost, pramenící z modelu kastovní společnosti, který si Romové přinesli z Indie. Nad kastovními vztahy však vždycky byla jiná, integrující rovina, která tyto rozdíly smazává. Oni tuto rovinu záměrně, ideologicky ignorují.

Mezi romisty a kulturology vzniklo hmatatelné pnutí a Vy jste se stala hlavním terčem kritiky z jejich řad.
Už za komunistů mi říkali, že jsem „cikánský buržoazní nacionalista". Neptejte se mě, jak mohli být „cikáni" buržoazní. Kulturologové kolem Marka Jakoubka sice neříkají, že to dělá konkrétně Hübschmannová, ale používají zástupný termín „romisté", a tvrdí, že se snažíme vytvořit romský národ.

Ve sborníku *Romské osady z kulturologické perspektivy* (Doplněk, Brno 2003) říkají, že romistika není věda a že celé národnostní hnutí vyvolali romisté. Je to směšné. Přece se nejedná jen o naši zemi, romské hnutí se rozvíjí i na mezinárodní úrovni. Copak já jsem mohla

| Třeboň, 2002 || foto Antonin Hübschmann

v roce 1971, kdy jsme byli za železnou oponou, vyjet do Anglie a založit tam Romano Internacionalno Jekhipen, dnešní IRU?

Co byste vytkla Vy jim?
Neumějí jazyk, a přitom kultura je výrazně vázaná na jazyk; bagatelizují romskou elitu; ani se nezmíní, že existuje nějaké mezinárodní hnutí – neberou v potaz IRU; ignorují vytvářející se nové kulturní formy, jako je literatura nebo insitní umění.

Co říkáte častým hlasům, že za komunistů se Romové měli lépe?
Nemůžu se zastávat komunismu, protože byl destruktivní svou politikou řízené násilné asimilace. Socialistický řád však měl tu výhodu, že měl pro každého práci; tato výhoda nyní pominula. Dnes mají Romové mnoho jiných výhod, které se ale dle mého názoru ukáží až perspektivně. Tou hlavní samozřejmě je, že se mohou projevovat etnicky. Bohužel, etnickým projevům jako jsou noviny nebo literatura, se nezajišťuje komunikace do osad, a současně se nečerpá ze zdrojů, které v těch osadách jsou.

Co obecně vnímáte jako zásadní problém současné politiky vůči Romům?
Existuje taková tendence parcelovat člověka do různých sfér a domén. Podobně se společnost snaží parcelovat Romy. Problémy jsou buď vzdělanostní, protože máme ministerstvo školství, nebo sociální, protože máme ministerstvo práce a sociálních věcí, nebo kulturní, protože máme ministerstvo kultury. Ale člověk je komplexní bytost a etnické společenství je komplexní organismus. A není možné jedno odtrhávat od druhého. To jsme se jenom naučili myslet v kategoriích a přehradách, přes které už nevidíme do vedlejšího sektoru. Samozřejmě, že v různých obdobích vystupují do popředí různé faktory. Ale z diachronního hlediska je důležitá etnická determinace jako celek.

Co ve Vás vzhledem k Romům v dlouhodobé perspektivě vyvolává obavy?
Je mi líto, že řada mladých Romů – zdaleka ovšem ne všichni, to se týká zejména jazykově asimilovaných Romů – je zbavena určité dimenze, kterou jejich rodiče, prarodiče ještě měli.

A znepokojuje mě situace na Slovensku, kde se sice ještě hodně mluví romsky, ale neoficiálně se tam vesele asimiluje dál. Nejen učitelé, ale i někteří romští asistenti dětem říkají, aby nemluvily cikánsky. Není se čemu divit, někteří Romové mají kolonizované vědomí a po letech indoktrinace uvěřili, že cikánština není žádný jazyk a cikánská kultura je zaostalá a primitivní.

Slovensko podepsalo chartu minoritních a regionálních jazyků, což znamená, že ve školách by měla být možnost mluvit romsky. Na Slovensku je asi 53 obcí, ve kterých Romové tvoří více jak 20% populace, a tam by vzhledem k chartě měly být dvojjazyčné nápisy. Nic z toho se ovšem neplní.

| Sobotka, 2002 | foto Antonin Hübschmann |

V čem se Jiří Lípa mýlil, když tvrdil, že se romština nemůže stát literárním jazykem?
Všechny mezinárodní semináře, kongresy a festivaly jsou důkazem, že se dorozumí nejen dva Romové z jedné dialektní skupiny a z různých regionálních variet, ale že se dorozumí i Romové, jejichž romštiny jsou relativně vzdálené.

Co se týče romštiny jako literárního jazyka, můžeme to srovnat třeba se spisovnou němčinou, takzvanou *hochdeutsch*. Švýcaři, Rakušané nebo Němci z Pobaltí si navzájem nerozumí a přesto existuje celá literatura psaná naddialektní formou němčiny. Anebo novohebrejština *ivrid*, která v Izraeli doslova vstala z popele. I když v Izraeli se navázalo na mnohatisíciletou tradici vzdělanosti, což samozřejmě Romové nemají, něco mi dává naději, že by romština nemusela zaniknout – je to fakt, že řada Romů z asimilovaných rodin se znovu začíná romštinu učit, protože na mezinárodní scéně by se jinak než romsky nedomluvili.

Možná by Lípa namítl, že jazyk je jedna věc, ale potřeba literárního projevu druhá.
Já jsem pracovala ve Svazu Cikánů-Romů jako předsedkyně společenskovědní komise, a tak vím, že jakmile byla možnost publikovat, do redakce věstníku *Romano ľil* Romové sami od sebe zasílali články, povídky, básničky. Romové psali každý jak uměl, podle sluchu, ale příspěvků

přicházela spousta. Co nám tehdy posílala Terka Fabiánová, která má dvě a půl třídy obecné, protože se narodila za války a pak už Romové nemohli chodit do školy, to byly skvosty, to překonávalo díla velkých básníků. Jenomže tahle manifestace kulturních snah Romů byla možná jenom v době existence Svazu v letech 1969 až 1973. Pak byl Svaz násilně rozpuštěn a veškeré kulturní dění ustalo.

Byl to tedy konec emancipačních a literárních snah až do Sametové revoluce?
My jsme hned nato zkoušeli s řadou lidí založit Matici romskou, udělat takovou náhradu Svazu. Pamatuji se, jak jsme se tehdy sešli v Libni se spoustou lidí a debatovali jsme, jak bychom udělali stanovy. Jenomže tam přišli estébáci z ministerstva vnitra, kteří to rozehnali – ne obušky, ale prostě jsme museli opustit sál.

Ale stejně, co jednou začne, nedá se úplně udusit. Takže potom pokračoval Emil Ščuka. Založil v té době první romské divadlo u nás, divadlo Romen, které fungovalo až do osmdesátého devátého roku. Zinscenoval dvě hry a jednu z nich hráli v romštině. Tehdy si ho v Sokolově pozvala nějaká kulturní pracovnice a říkala: „My se je tady snažíme asimilovat a vy nám tady, prosím vás, do nich zase tu cikánštinu hustíte." Ale to už byla „perestrojka", takže politika asimilace nebyla tak drastická.

Pak taky obrovsky činný byl Andrej Giňa, který v Rokycanech pořádal setkání Romů z Čech a Moravy. V Rokycanech strašně pozitivně fungovaly soubory, například „Čercheň". Vedli ji manželé Mikovi a skládali fantastické obrozenecké texty. Já tehdy ještě spolupracovala s Českým rozhlasem a tyhle pořady jsem vždycky dostala do vysílání. Cenzoři říkali: „No, ale musíte nám přeložit text." Přeložila jsem to samozřejmě jinak. A jedna pikantnost: obrozenecký pořad „Čercheň" vlastně zahajoval Sametovou revoluci. Vysílali ho právě v pátek 17. listopadu 1989 odpoledne.

Když se dnes Romové z asimilovaných rodin učí romsky, vlastně vynakládají velkou energii na dovednost, která jim ještě před dvěma, třemi generacemi byla vlastní. Byla asimilace skutečně tak zhoubná?
„Kdyby" neexistuje, ale kdyby „kdyby" existovalo, a romské děti se tehdy, kdy byli ještě plně determinované svou kulturou a jazykem, mohly učit prostřednictvím svého jazyka, místo aby čelily nekompromisní asimilaci, měli bychom dnes nesčetněkrát početnější romskou inteligenci. V roce 1969 jsem do *Mladé fronty* napsala článek, který se jmenoval „Kdyby se Einstein narodil jako Cikán". I dnes bych se pod něj podepsala, protože kdyby se Einstein narodil jako Cikán, možná by se byl navzdory svému géniu žádným Einsteinem nestal.

Co jiného kromě ztráty jazyka lze ještě dnes přičíst následkům asimilační politiky?
Dnes větší část romské společnosti neumí čelit novým situacím, neví, co a jak, neznají cestu. Je pro ně hrozně těžké se ve společnosti orientovat, mají problémy se sebeurčením, a to nejen s určením sebe samých, ale především s určením sebe samých jako členů této společnosti.

| Sobotka, 2002 | foto Antonin Hübschmann |

A jak je to s romskou literaturou dnes?
V romštině vyšlo za posledních šestnáct let víc knih, než za celých šest set let romské historie na území českého státu. Z hlediska vývoje literárního jazyka jednoho národa a programového nebo spontánního přibližování se dialektů v tomto jazyce se romština explozivně stává literárním jazykem. Některá díla romské literatury jsou skvělá, unikátní. Jenom je mi líto, že málo pronikají na veřejnost, gádžovskou i romskou.

Čím to, že Romové svou vlastní literaturu čtou jenom zřídka?
Především, Romové nejsou zvyklí číst. Lépe řečeno, nejsou zvyklí číst ve svém jazyce. V každém jazyce na světě je rozdíl mezi mluvenou a psanou formou. Na to je nutné si zvyknout, naučit se tomu. České děti si na to zvykají od první obecné, kdežto Romové bohužel zatím neměli příležitost, aby se tomu naučili. Když se narodí dítě a rodiče na ně mluví rodným jazykem, naučí se jej spontánně, samočinně. Ale četba už samočinná záležitost není. Romové se zatím za svou literaturou nehrnou, daleko schůdnější je pro ně slyšet svoji řeč v rozhlase nebo v televizi, což se ovšem také děje velmi málo.

A existuje pro tento stav náprava?
Ve světě je dnes absolutně opačná tendence, než když se v dobách asimilace říkalo: „Nemluvte na děti cikánsky, nebudou civilizované!“ V multikulturní Kanadě se dnes naopak říká rodičům emigrantů: „Nemluvte na děti anglicky, naučíte je špatnou angličtinu! Mluvte na ně svou mateřštinou a angličtinu je naučí škola.“ Problém je, že učitelé většinou romsky neumí, takže nemůžou romské děti učit číst romsky. To by se mělo změnit.

| Děvín, 2003 | foto Antonin Hübschmann |

Je těžké překládat z romského jazyka tak, abyste se příliš neodchýlila od originálu? Když si člověk vezme do ruky povídky Andreje Gini, které jste překládala – nakolik je to Giňa a nakolik Hübschmannová?
To je knížka, u které vedle sebe zrcadlově leží romský text a český překlad. Musela jsem se snažit, aby si obě verze maximálně odpovídaly. Hodí se na to ovšem jeden bonmot, který jsem kdysi slyšela. Podle něj je to s překladem jako se ženou. Když je žena věrná, tak není hezká. Když je hezká, není věrná.

Aby se člověk dal na indologická studia, potřebuje nějaký impuls. Jaký byl ten Váš?
To je moje karma z minulého života. Já o tom nikoho nepřesvědčuji, to záleží na individuální empirii a víře. Ale řekli mi to i indičtí mudrci, kteří mě vůbec neznali. Nějak tak to muselo být; proč bych jinak ve dvanácti letech napsala do slohové práce, že jsem se narodila v Indii, a že znám dvanáct indických dialektů? Tenkrát to samozřejmě ještě nebyla pravda. Pořád mám schovaný svůj deníček z té doby. Právě jsem četla Bhagavadgítu, a přestože jsem v tak útlém věku nemohla rozumět hloubce její filosofie, fascinovalo mě to. A také mě uchvátila četba poezie Rabíndranátha Thákura.

Co předcházelo indologickým studiím?
Anglické gymnázium Howarda Fasta v Praze, takový ekvivalent dnešních jazykovek. Chodila jsem tam až od kvarty. Za války jsem dva roky navštěvovala vyšší dívčí, tu pak zrušili, a tak jsem přešla na gymnázium.

Jaké indické jazyky jste se v životě učila?
Od čtrnácti let jsem se na Orientálním ústavu učila bengálsky, to jsem ale všechno zapomněla, protože jsem nikdy neměla možnost mluvit. Od patnácti jsem se pak učila hindsky, a zaplať bůh jsem měla hodně indických přátel, a později jsem i jezdila do Indie, takže jsem ten jazyk mohla používat. A jeden čas byl mým hlavním oborem oficiální jazyk Pákistánu, urdú. V urdštině totiž existuje krásná klasická poezie, proto jsem jí svého času dávala přednost.

Vás vlastně ještě učil slavný orientalista Vincenc Lesný, že? Ten Vás k poznávání Romů nebo k romistice nepřivedl?
Kdepak, Vincenc Lesný mne učil ani ne celý půl rok. Byl to starý, hodný pán, učil mne sanskrt, no a učil mne takhle: byla jsem sama na hodině, on seděl vedle mne a říkal: „Tak, paní kolegyně, *já jsem – asmi, ty jsi – asti*." A položil si svou tlapu na mou ruku a usnul. A já se bála pohnout, abych ho nevzbudila. Takže já se za toho půl roku, než umřel, chudák, naučila ze sanskrtu akorát *asmi, asti*. To bylo všechno.

Kdy jste se začala specializovat na romštinu?
To bylo ještě za studií. Tehdy se právě začínala razit asimilační politika, takže na vysoké škole se romština nevyučovala. Na brigádě v Ostravě jsem pracovala poblíž černé party a užasla jsem, když jsem v jejich řeči rozpoznala *šun!,* poslyš!, hindsky *sun!,* a *dikh!*, hele!, hindsky *dekh!* Toužila jsem po Indii a tu touhu jsem začala naplňovat tím, že jsem se začala učit romsky v rodinách. Do dvou měsíců jsem se díky hindštině velmi slušně dorozuměla. Řada slov pro mě vůbec nebyla cizích – mělo to jen trošičku jinou fonetiku, jiné koncovky.

Z ostatních indologů se Romy nebo romistikou nikdo nezabýval?
Jen Vladimír Miltner, ten byl o rok níž než já. Byli jsme vrstevníci. Miltner byl skvělý, skvělý! S Vláďou jsme se měli moc rádi. Bohužel, taky už umřel. Byl to nesmírně tvůrčí člověk, vtipný a inteligentní. Soustřeďoval se na obecnou lingvistiku, také studoval na velice slavné univerzitě v Púně. Romštinou se zabýval jen okrajově.

Kdy jste se poprvé octla v romské rodině?
Poprvé jsem do romské rodiny přišla ve dvaceti letech a byla jsem fantasticky přijata. Bylo to tady v Čechách a měl na tom zásluhu právě lingvista Lípa, který mě seznámil s tatínkem Olgy Fečové, Michalem Demeterem. Pan Demeter prodával v trafice; já jsem mu pomáhala dělat inventuru a on mě učil romsky. Ještě musím zmínit Vojtu Fabiána, to byl můj celoživotní kamarád, a jeho ženu Terku, po které jsem pojmenovala svoji Terezku. Insitní výtvarník Aladár Kurej z Humenného taky patřil k mým učitelům a ještě Laci Tancoš. K těm všem jsem jezdila na návštěvy, byla jsem tam jako doma, užívala jsem té jejich bezvýhradné pohostinnosti, a všem jsem jim dodneška hrozně vděčná a děkuju jim.

A nevzpomenete si z těch začátků na nějakou situaci, kde jste se z nezkušenosti dostala do trapné nebo komické situace?
Na jednu si vzpomínám, je trochu choulostivá, ale snad to přežijete.

| Orava, 2003 | foto Antonin Hübschmann |

V tradiční romské společnosti se povídaly pohádky, nejen při shromáždění „pro paramisa", ale i při jiných příležitostech, například mezi manželi, než šli spát. To se povídaly takové erotické dekameronky. Takže večer, než se šlo spát, říct: „*Phen mange paramisi* – pověz mi pohádku!", to znamenalo vlastně výzvu k milování. No, a já jsem přišla večer, teď nevím, jestli do Dolního nebo Horního Kubína. Jezdila jsem stopem: kam se mi ten den podařilo dojet, tam jsem zůstala. Přišla jsem do nějaké romské rodiny, kterou jsem neznala, oni mě pozvali, abych zůstala na noc. Pohostili mě a šoupli mě do takového koutečka, do postele. Ochomejtal se tam nějaký mladík a já mu řekla: „*Phen mange paramisi!*" Copak já věděla, co to znamená? On vážně začal povídat pohádku. A byla to krásná pohádka *Pal o somnakuno karoro* – já to radši nebudu říkat česky – pohádka poetická, i když byla samozřejmě erotická. A já křičela: „Honem, světlo, svíčku, to si musím zapsat!" Byla jsem tehdy úplně posedlá zapisováním pohádek – na papír, magnetofon ještě nebyl… A pak mně trvalo do rána, abych ho přesvědčila, že nechci nic víc, než opravdu jenom zapsat pohádku… Ale rozcházeli jsme se v nejlepším.

Měla celoživotní indologická studia nějaký vliv na Váš životní styl?
Jsem vegetariánka a od roku 1982 praktikující jogínka. Patřím k žákům svámí Mahéšvaránandy, což není jen duchovní učitel, ale především obrovsky humánní člověk, který nesmírně intenzívně vnímá problémy současného světa. Jako mladý založil první centrum ve Vídni, ale dnes má příznivce po celém světě. Maličká část praktikujících žije v celibátu, ale většina lidí žije rodinným životem a vykonává nejrůznější povolání. Do centra docházejí většinou i s dětmi, a mně to velice připomíná kolektivní sezení v romských osadách, kam se děti braly vždy s sebou. Mluví se tam o duchovních záležitostech, ty ale nemohou být odtrženy od praktického života.

Praktikujete denně?
Snažím se. Fyzická cvičení mi moc pomáhají, když trávím dlouhé hodiny u počítače, a díky psychickým cvičením relaxuju. Říká se tomu meditace, ale já bych ráda použila nějaký civil-

nější termín. Například křesťané tomu trochu archaicky říkají „usebrání se“. Jde jen o to, že člověk přestane myslet na problémy a snaží se nějakým způsobem uvolnit mysl, což napomáhá relaxaci.

Čím je pro Vás jóga především přínosná?
Kromě té fyzické a duchovní stránky, jak jsem je popsala, mi to pomáhá i zvládat stresové situace. Než jsem začala cvičit jógu, tak jsem ty takzvané „nepřátele“, kteří dělali věci, které jsem vnímala jako destruující a zhoubné, nenáviděla. To mě samotnou samozřejmě ničilo. Dnes mě ta situace bere, a strašně ráda bych pro Romy udělala něco pozitivního, ale nechovám k těm lidem nenávist. Možná je to taky tím, že jsem o třicet let starší, ale jóga v tom rozhodně hraje roli. A když člověka nestravuje nenávist, může lépe uvažovat a lépe jednat.

Co se Vám během Vašeho dlouhého působení mezi Romy nepodařilo změnit a co byste ještě ráda stihla?
O Romech se tvrdí, že nemají práci, protože jsou nevzdělaní. A mě mrzí, že jsem za těch padesát let nedokázala vytvořit prostor, kde by se Romové mohli uplatnit prostřednictvím své kultury a svého jazyka. Představte si například, kolik Čechů pracuje ve sféře, kde je jejich povolání závislé na jazyce, herci, novináři, spisovatelé, učitelé... Tady chybí sektor, ve kterém by se pracovalo s tím, v čem jsou Romové nad každého gádže, a to je jejich jazyk a kultura.

Jak by práce v tomto romském sektoru měla vypadat?
Tak například by se ve vybraných osadách na Slovensku najali Romové, kteří by třeba s pomocí studentů zapisovali dějiny osady. Udělal by se takový projekt, v jehož rámci by několik lidí z komunity našlo zaměstnání, a výsledkem by bylo obrovské zvýšení prestiže etnika, a přínos v oblasti vědy a umění. Problém nezaměstnanosti by to pochopitelně nevyřešilo, ale byl by to malý krůček směrem k odstranění kolonializovaného myšlení.

Na co jste ve své dlouhé kariéře naopak pyšná?
Podařilo se mi vydat nějaké knížky a uskutečnit pár projektů. Ale jsem ráda za své studenty. Jak se svými dovednostmi nakládají je jen jejich zásluhou, ale snad jsem k tomu svým dílem přispěla.

A existenci oboru romistika jako takového za svou zásluhu nepovažujete?
Důležité je pro mě to, že na romistice přibývá romských studentů. Když mi v roce 1991 vedoucí indologického semináře profesor Jaroslav Vacek nabídl, aby se romština otevřela jako

obor, sháněla jsem narychlo studenty a žádného Roma jsem v tom spěchu nepřesvědčila. Do historicky druhého běhu jsme přijali šest Romů, ale kromě jednoho postupně všichni z objektivních důvodů odešli.

V současné třetí generaci romistů máme, zaplaťpánbůh, Romů šest a čtyři z nich jsou rodilí mluvčí. To nesmírně pomáhá při výuce. Jsem zároveň v roli učitele i žáka, protože se od nich dozvídám nové věci. Aby romistiku studovalo co nejvíc Romů, to je takový můj romistický sen. A naštěstí se mi plní.